

Yardımcı Üreme Teknikleri Raporu

Canset YILDIZ-Dilşah Büşra KARTAL-Beyza TİRYAKİ

GİRİŞ

G ünümüzde, toplumsal değişimin ve gelişimin hızlı olması normatif sorunların çeşitliliğini arttırmakta ve yoğunlaştırmaktadır. Teknolojinin hızla transfer edilmesi toplumları henüz çözüme bağlanmamış sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle klinik tıp alanında karşılaşılan etik sorunların profili bu hazırlıksızlığı açıkça sergilemektedir. Örneğin, hayatın başlangıcı ve sonuna ilişkin verilen tanımlar, intrauterin [taniya dayalı kürtajin] gerekli olduğu durumların saptanması, embriyo dokularının kullanılıp kullanılmaması, doku ve organ aktarımı, kiralık [taşıyıcı] anne, rekombinant genetik uygulamalar¹ ve bunun gibi başlıca sorun çıkan alanlar tıp teknolojisinin son yıllardaki ilerlemesinin sonucudur. Konular beraberinde hukukun girmediği, düzenlemeyi bekleyen bir alan oluşturmaktadır. Bu konular henüz yanıtı verilmemiş, henüz çözümlenmemiş, dolayısıyla belirli bir kurala bağlanmamış sorunları içermektedir.

Evlilik kurumunun tek ortaya çıkış gerekçesi çocuk sahibi olmak ve böylece soyunu sürdürmek olmamakla birlikte bu etken "aile"nin meydana gelmesinde ve süreklilik kazanmasında merkezi bir yerde bulunmaktadır. Türkiye'de "çocuksuzluk" boşanma gerekçesi olduğu sürece, yapay dölleme konusu gün-

demde kalacaktır.² Bu olumsuz durum, toplumu yardımcı üreme tekniklerini kullanmaya sevk edecektir. Bu ise, kâfi miktarda talep olduğu takdirde hizmeti zorunlu kılacaktır.

Yardımcı üreme tekniklerini kullanarak hizmet veren merkezlerin kurulması ile yeni alışkanlıklar doğacak, yeni bir üslup gelişecektir. Bu tekniklerin üreme gibi ciddi bir konuyu düzenliyor olması; yapılacak incelemenin tıp alanı dışına taşmasını, toplumun yapısı, gelenek ve inançlar gibi meselelerin hesaba katılmasını mecburî kılmaktadır. Halkımıza bu yöntemlerin sadece avantajları gösterilmekte, avantajlarından daha çok olan dezavantajları göz ardı edilmektedir. Toplumun batı kaynaklı bu yeni oluşumlara intibakını sağlama çabasından ziyade, bu gelişmeleri olumlu ve olumsuz yönleriyle incelemek görevi öncelikle biz hukukçulara düşmektedir.

Bu bağlamda Hasta Hakları Aktivistleri Derneği, yardımcı üreme teknikleri hakkında inceleme yapmayı gerekli görmüştür. Bu raporda söz konusu tekniklerin uygulanış biçimi [tıbbi yön], uygulamayı sürdüren ülkelerdeki yasal düzenlemeler [hukuki yön] ve tıp etiği ve toplumsal ahlak açısından (ahlaki yön) inceleme ve değerlendirme yapılarak gerekli bilgiler ve muteber yorumlar sunulmaya çalışılmıştır. Rapor, yardımcı üreme teknikleri doğrultusunda dünyada ve ülkemizde yapılan tıbbi çalışmaları ve hukuki düzenlemelerle ilgili bilgi verme ve görüş bildirme çabasıdır.

Üremeye yardımcı yöntemler tıbbi olarak —gerekli görüldüğü derinlikte— açıklandıktan sonra hukuki uygulamalara ve ardından tıp

¹ Belirli bir amaç için doğrudan genetik materyal üzerinde yapılan rekombinasyon teknolojisiyle, *in vitro* şartlarda genetik materyalde planlı değişiklikler yapılabilmekte, istenilen genlerin istenilen canlıya sokularak, doğal biçimde bulunmadığı bu konakta çoğaltılması ve istenilen ürünü vermesi için nakledilen genin ifadesi sağlanabilmektedir. Bu teknolojiyle, prokaryotik ve ökaryotik gruplara ait türlerin kendi aralarında olduğu kadar, gruplar arasında da gen aktarımları yapmak ve çeşitlilikler meydana getirmek mümkün olmaktadır.

² Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin-Ayten Çangır Kayı, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Getireceği Tıbbi Sorunlar*, 1993.

etiği ve toplumsal ahlak açısından yapılmış değerlendirmelere yer verilecektir.

TIBBÎ KAVRAMLAR İNCELEMESİ

Yardımcı Üreme Teknikleri

Kısırlık [infertilite], tanım olarak düzenli cinsel ilişkiye rağmen bir yıl içinde gebe kalamamaktır. Kısırlık salt erkeğe veya kadına ait problemlerden kaynaklanabileceği gibi hastalığın her ikisine ait bir sorundan da kaynaklanması söz konusu olabilir.³ Son yirmi yıl içerisinde kısırlığın tanı ve tedavi süreçlerinde birçok ilerleme kaydedilmiş ve kısır çiftlerin gelişen teknoloji ile beraber yeni yardımcı üreme teknikleri kullanılarak çocuk sahibi olmaları yolunda adımlar atılmıştır.

Günümüzde yardımcı üreme teknikleri ile yapay döllenme [artificial insemination – in vivo fertilization], gametlerin transferi [gamete intrafallopation transfer – GIFT], tüp bebek uygulaması [in vitro fertilization – IVF mit embriyotransfer – ET] ve embriyo nakli [in vivo fertilization mit embriyotransfer – ET] olmak üzere dört değişik yöntemle suni olarak (cinsel ilişki olmaksızın) çocuk dünyaya getirilebilmektedir.⁴

Yapay Döllenme

Dar anlamda yapay döllenme;

- kadının normal ilişki ile gebe kalamaması durumunda,
- erkek üreme hücrelerinin mekanik yolla kadının üreme organına şırınga edilmesi
- yumurtanın kadının vücudunda döllenmesi suretiyle gerçekleştirilen döllenmedir.

Yapay döllenme terimi ile ifade edilen, yardımcı üreme tekniklerinin bir çeşidi olan ve dar anlamda kullanılan döllenme yöntemidir.

³ Ramazan Mercan, *Kısırlık ve Yardımcı Üreme Teknikleri*, 2005. http://www.doktornevra.com/kisirlilik/kisirlilik_infertilite_nedir.asp

⁴ Nagehan Kırkbeşoğlu, *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları*, s. 41.

Geniş anlamda döllenme ise;

- cinsel ilişki olmadan
- erkekten alınan sperm ile
- kadına ait yumurtanın yapay yolla döllenmesini ifade eder.⁵

Yapay döllenme yöntemine başvurma sebepleri:

- Erkek veya kadının veya her ikisinin birden üreme fonksiyonlarının anatomik veya fonksiyonel sebeplerle gereği gibi görev yapmadığı durumlar,
- Evlilik birliği içerisinde eşlere ait üreme hücreleri kullanılarak gerçekleştirildiğinde, tedavi amaçlı olarak,⁶
- Döllenmiş embriyonun ana rahmine yerleştirilmesinden önce genetik hastalıklarının tanısının yapılabilmesi için:⁷

Homolog Döllenme: Evli erkeğe ait spermle karısına ait yumurtaların yapay yolla döllenmesidir.

Heterolog Döllenme: Evli olmayan çiftlere ait üreme hücrelerinin yapay yolla döllenmesidir.⁸

Evli çiftlerde, infertilitenin nedenine göre ya kocaya ait üreme hücresi ya kadına ait üreme hücresi ya da her ikisinin kullanılmaması durumunda üçüncü kişilere ait [donör] sperm, yumurta ve embriyo kullanılması durumu söz konusudur.

Sperm Bağışı

Yapay döllenmede, çocuk isteyen kocada sperm üretimi olmadığı ve tüp bebek

⁵ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 42.

⁶ Heterolog döllenme ve kiralık anne yöntemlerinin, kısır olan ebeveyni tedavi edici niteliği bulunmadığı savunulmaktadır. Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 43.

⁷ Bu uygulama ile ebeveynlerden genetik bir hastalık alabilecek cinsiyetlerin tayini yapılarak sağlıklı bireyler dünyaya getirme amaçlanır. Hiç şüphesiz bu yöntem sağlıklı embriyolar elde etmek için birçok sağlıklı embriyonun tahrip edilmesini gerektirir. Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e.

⁸ İsmail Aytaç, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Nesep Hukuku Açısından İncelenmesi*, s. 4, <http://www.-saglik.im/suni-dolleme-artifisyel-insemi-nasyon/>

yöntemiyle gidilebilecek en son noktaya ulaşılmamasına rağmen sonuç alınmadığında, kocanın üreme hücreleri yerine bir başka erkeğe ait üreme hücrelerinin kullanılmasına sperm bağıışı denilmektedir.⁹ Bu yöntemde, başka bir tıbbi problemi ve kısırlık sorunu olmayan bir erkeğin üreme hücreleri kadınınkilerle döllenir ve dölenen yumurtalar [embriyo] kadının rahmine yerleştirilir.

Tıbbi olarak, çocuk sahibi olmak isteyen çiftlerin bu yolla başvurması için;

- kocanın hiç sperminin bulunmaması ya da az bulunması,
- yapılan aşılamalarla gebelik elde edilememesi,
- mikro tese yöntemi¹⁰ ile sperm bulunamamış olması,
- sperm morfolojisinde bozukluklar nedeniyle denemelerden sonuç alınmaması,

gerekir.¹¹

Koşulları uygun olan erkeklerden belirli kriterler dâhilinde alınan spermlerin, tıbbi olarak çocuk sahibi olması mümkün olmayan kocanın spermleri yerine kullanılması ya da tek başına çocuk sahibi olmak isteyen kadının kullanması amacıyla dondurulup saklanması için oluşturulan kurumlara *sperm bankaları* denilmektedir.

Sperm bankalarına bağıışta bulunan vericilerin üreme hücrelerinin uzun bir inceleme sürecinden geçmesi gerekmektedir.

Ayrıca;

- kan grubu

- tüm biyokimyasal parametreleri
- kalıtsal hastalıkları
- zihinsel ve bedensel özellikleri
- ailesinde herhangi bir hastalığın veya sakatlığın olup olmadığı

araştırılmalı ve sonuçlar tespit edilip kaydedilerek duruma göre hareket edilmelidir. Kural olarak bu kategorilere uyan kişiye serolojik¹² testler yapılmalıdır.¹³ Hepsinin negatif çıkması halinde sperm kullanılmak üzere özel yöntemlerle dondurulur. Spermler çok uzun süre soğutularak saklanabilirler.¹⁴

Verici ile alıcı arasında bazı benzerliklerin bulunması da uygulamada dikkat edilen bir diğer ayrıntıdır. Kan grubu, doğal ten, saç ve göz rengi, boy ve kilo oranları gibi.

Yumurta Bağıışı

Yumurta bağıışı, herhangi bir kısırlık sorunu olmayan kadınlardan geleneksel tüp bebek tedavilerinde olduğu gibi yumurta hücresi elde edilerek bu yumurtaların anne olmak isteyen bir başka kadın için kullanılmasıdır.¹⁵ Verici kadından elde edilen yumurtalar alıcı kadının kocasının spermleri ile dölendikten sonra alıcı kadının rahmine transfer edilir. Şayet kocada da kısırlık problemi mevcut ise verici kadından elde edilen yumurtalar başka bir verici erkekten elde edilecek spermler ile dölendikten sonra alıcı kadının rahmine transfer edilebilir. Bu durumda çocuk sahibi olmak için hem sperm hem de yumurta bağıışı kullanılmış olur.

Çocuk sahibi olmak isteyen kadının;

- yeterli sayı ya da kalitede yumurta hücresi üretememesi,¹⁶

⁹ Çağrı Kalaça, *Üremeye Yardımcı Teknolojiler ve Tıp Etiği*, s. 3, <http://www.donasyonmerkezi.com/hizmet3.asp>

¹⁰ Mikro Tese, mikroskop altında testisten biyopsi alınmasıdır. Bkz.: Ramazan Mercan, *Azospermi*, 2007, s. 1. Mikro tese: Ağır erkek kısırlığı tedavisinde, üreme kanallarında tıkanıklık bulunmadığında sperm elde etmek için uygulanan cerrahi yöntemdir. Bkz.: http://tup-bebek.info/mikro_tese_micro_tese_mikro_tese.html, <http://www.cyprusivf.net/mikrotese.html>

¹¹ http://www.cyprusivf.net/sperm_donasyonu.html, <http://forum.abonem.com/kadin-sagligi/7138-donasyon-bagis.html>

¹² Serolojik Test: Serumda antikor aranmasına dayalı deneylere denir. Yapılan serolojik testlerle mikrobik hastalıklara tanı konur.

¹³ http://www.yumurtaspermbagisi.com/lang_tr/sperm-vericilerin_taranmasi.asp

¹⁴ http://www.kibristupbebek.com/lang_tr/hizmetlerimiz/sperm_donasyonu.asp

¹⁵ Alper Mumcu, *Yumurta Bağıışı*, 2005.

¹⁶ Bu durum çoğu kez yaşı ileri olan kadınlarda görülürken bazen çok genç kadınlarda da yumurtalardan

- genetik faktörleri,
- kanser ya da başka nedenlerden dolayı yumurtalıkları alınmak zorunda kalınması,
- kemoterapi ve radyoterapi sonrası menopoza girmiş olması,

gibi pek çok faktör üreme hücrelerinin fonksiyonlarını yitirmesine neden olmuş olabilir.¹⁷

Yumurta bağıışı ile doğacak olan çocuk genetik olarak babasının özelliklerini taşıyacağı halde onu doğuran kadının genetik özelliklerine sahip olmayacaktır.¹⁸

Yumurta bağıışında bulunacak kişi alıcının tanıdığı biri olabileceği gibi (kız kardeş, akraba, arkadaş vs.) tanımadığı bir kadın da olabilir.

Sperm bağıışında olduğu gibi yumurta bağıışında da vericide birtakım özellikler aranmaktadır. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda konu ile ilgili düzenlemeler vardır. Örneğin Amerikan Üreme Tıbbi Cemiyeti [ASRM] yayınladığı kılavuzda başarı şansını artırmak ve riskleri azaltmak için bazı kurallara uyulmasını önermektedir.¹⁹

Yine sperm bağıışında vericide aranan belirli yaş aralığında bulunma özelliği burada da aranmaktadır. Yumurta bağıışı yapmak isteyen kadınların 18-35 yaşları arasında olması gerekmektedir.²⁰

Ayrıca üreme potansiyeli kanıtlanmış yani daha önceden hamile kalmış kadınlar bu işlem için daha uygun adaylar olarak kabul edilmektedir.

Yumurta vericisi kadınların;

- sistemik hastalıklar
- kalıtsal hastalıklar
- psikiyatrik hastalıklar
- madde ve ilaç bağıımlılığı

yüksek dozda ilaç kullanılmasına rağmen sonuç alamamaktadır.

¹⁷ Alper Mumcu, a.g.m.; Ramazan Mercan, *Oosit Donasyonu*, 2006.

¹⁸ Alper Mumcu, a.g.m.

¹⁹ Alper Mumcu, *Yumurta Bağıışı*, <http://www.mumcu.com/html/article.php?sid=366>

²⁰ Alper Mumcu, *Yumurta Bağıışı*, <http://www.mumcu.com/html/article.php?sid=366>

- HIV [AIDS] başta olmak üzere HTVL-1 (lösemi virüsü), Hepatit B ve C, Frengi, Bel soğukluğu ve klamidya gibi enfeksiyöz hastalıklar

- kan grubu tespiti

- kan hormon düzeyleri

işlem öncesi incelenmeli ve değerlendirilmelidir.²¹

Ayrıca kistik fibrozis, akdeniz anemisi, ortak hücreli anemi gibi genetik hastalıklar açısından yumurta vericisi kadınların taşıyıcı olup olmadıkları mutlaka incelenmelidir.²²

Taşıyıcı Annelik

Üreme hücreleri olmasına rağmen gebelik için tıbbi engelleri bulunan kadınların²³ başvurduğu yöntem *taşıyıcı anneliktir*.

Taşıyıcı annelikte kadının üreme hücrelerinin ve erkeğin üreme hücrelerinin alınıp laboratuvar ortamında döllenmesi sağlanıyor. Neticede elde edilen embriyo taşıyıcı anneye — bebeği dokuz ay karnında taşıyacak ve doğuracak olan kadına— olmak isteyen kadının yumurtasının olmadığı durumlarda ise ya taşıyıcı annenin ya da yumurta bağıışı ile verilecek yumurtanın alınıp döllenmesi sağlanır.²⁴

Çocuk sahibi olmak isteyen kadının üreme hücrelerinin olmamasıyla beraber kocanın da üreme hücrelerinin bulunmadığı kimi durumlarda sperm ve yumurta bağıışı ile elde edilecek üreme hücrelerinin laboratuvar ortamında döllenmesi ve taşıyıcı annenin rahmine embriyonun transferi söz konusudur.

Bebek, taşıyıcı annenin vücudundaki besinleri, oksijenleri kullanır; temel besin maddelerini anneden alır. Bebek anne karnında olduğu sürece annenin içinde bulunduğu

²¹ Alper Mumcu, a.g.m.; Ramazan Mercan, *Oosit Donasyonu*, 2006.

²² Alper Mumcu, a.g.m.; Ramazan Mercan, *Oosit Donasyonu*, 2006.

²³ Rahmi alınmak zorunda kalınan, tıbbi sebeplerden dolayı hamile kalması sakıncalı olan vs.

²⁴ Şükran Şipka, *Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukuki Sorunlar*, 2007. http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_537.htm, <http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=7788>

psikolojik durumdan etkilenir. Ayrıca annenin AIDS, hepatit ve rubella gibi bazı viral hastalıkları da çocuğa geçer.²⁵

HUKUKİ İNCELEME

Evli Çiftlere Embriyo Bağışı

Açıklama

Embriyo bağışının iki türü vardır. Bunlardan ilki, eşlerin her ikisinin de çocuk yapma yeteneğinden yoksun olduğu durumlarda, dış ortamda —genellikle tüp içerisinde— gerçekleştirilen döllemede kullanılan sperm ve yumurtaların, yabancı kişilere ait olması durumudur. İkincisi de, döllemenin dış ortamda değil de bir başka kadının vücudunda gerçekleştirilerek oluşturulan embriyonun evli kadının rahmine yerleştirildiği durumdur. İki durumda da biyolojik ana-baba ve genetik ana-baba birbirinden ayrılmaktadır.²⁶

Yabancı Hukuklardaki Düzenlemeler²⁷

- Almanya’da Alman Embriyonun Korunmasına Dair Kanun [*Embryonenschutzgesetz*]’a göre, bir kadına üçüncü kişiye ait yumurta hücrelerini aktaranlara (§1 Nr. 1); bir kadının rahminden başka bir kadına nakledilmek üzere embriyo alanlara (§1 Nr. 6); doğumdan sonra çocuğunu temelli üçüncü kişilere bırakacak olan bir kadına [*ikame anne*] yapay dölleme uygulayanlara veya ona embriyo transferi yapanlara (§1 Nr. 7) ve bir yumurtayı başkasına embriyo nakli yapmak üzere dölleyenlere (§2 Nr. 1-2) cezai yaptırımlar öngörülmüştür.
- Kanada’da 29 Mart 2004 tarihli Yardımcı Üreme Teknikleri Kanunu [*Assisted Human Reproduction Act*] ile belli şartlar altında sperm ve yumurta bağışı veya embriyo nakline izin verilmiştir.

- İngiltere’de “Human Fertilization and Embryology Act 1990”a göre hem *sperm bağışı* hem *yumurta bağışı* ve de *embryo transferi* caizdir. [(Section 28 (2))]
- Fransa’da 29.07.1994 tarihli üç yasayla, Fransız Medeni Kanunu’na 311-19 ve 311-20 maddeleri eklenmiştir. Bu değişikliklerle beraber Fransa’da, gerek sperm bağışına gerekse yumurta bağışına izin verilmiştir.
- Avrupa Birliği’nin direktifi ile “40 sayılı yapay dölleme yasasını” 2004 yılında çıkartan İtalya’da Kilise ve Vatikan etkisi ile yasaklayıcı hükümlerin benimsendiğini görmekteyiz. Kanunun 4. maddesinin 3. fıkrasına göre, heterolog döllemeye sadece evli çiftler ve birlikte yaşayan kısır çiftler başvurabilirler. Yani yumurta ve sperm bağışı yasaktır. Buna aykırı davranan doktorlar için 300.000-600.000 Euro arasında para cezası ve 1 ila 3 yıl arası meslekten men cezası öngörülmüştür.
- Yunanistan’da 3089/2002 sayılı Yunan Üreme Tababeti Kanunu’nda heterolog dölleme yöntemine (yani sperm, yumurta ve embriyo bağışından) evli olanlar, birlikte yaşayanlar ve tek yaşayan kadınların da başvurabilmesine izin verilmiştir. Yunan Medeni Kanununun 1460. maddesi 1. fıkrasına göre, yumurta vericisinin (yani donörün) kimliği gizli tutulacaktır.
- Araştırma maksatlı dahi olsa insan embriyosu yaratmak/meydana getirmek Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi ile de yasaklanmıştır. (Madde 18/f.2) Bu maddenin gerekçesi, Sözleşme’nin gerekçe kısmında şu şekilde açıklanmıştır: “*Genetik olarak insan varlığına benzer bir yapı (insan embriyosu) yaratmak suretiyle insan varlığının araç haline getirilmesi, insan bütünlüğüne aykırılık teşkil eder; bu da biyolojinin ve tıbbın kötüye (ahlaka aykırı) kullanıldığı anlamına gelir.*” Görüldüğü üzere burada, uluslar üstü bir kuruluş olan Avrupa Konseyi, kendisine üye olan ülkelerde uygulanmak üzere yeknesak hukuk kuralı ortaya koyarken ahlaki verileri ve en önemlisi insan onurunun vazgeçilmezliğini referans almıştır.

²⁵ <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=7788>

²⁶ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 66.

²⁷ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 66-68.

Türk Hukuku Açısından Embriyo Bağışı

Embriyo, yumurta ve sperm döllenen sonucunda oluşan cenin gelişimin ilk aşamasındaki hücre grubu olarak tanımlanmaktadır.²⁸

Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği'nin 17. maddesinin 1. fıkrasına göre;

"Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri uygulanacak adaylardan alınan yumurta ve sperm ile elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda; aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması ve bu yönetmelikte belirtilenlerin dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulması, kullanılması, nakledilmesi, satılması yasaktır."²⁹

Yönetmelik, embriyo naklini yasaklamaktadır. Yasaklara rağmen bu şekilde doğmuş çocuklar, evlilik içinde doğduklarından kocaya ve doğuran kadına hukuki soybağıyla bağlı olacaktır. Ananın soybağını red hakkı olmakla beraber, doktrinde koca, başta rıza gösterip göstermemesine bakılmaksızın soybağını red hakkına sahiptir.

Taşıyıcı Annelik

Açıklama

Avrupa Konseyi'nin "İnsanlarda Yapay Döllenme" hakkında tavsiye kararında kiralık anne, "başka bir kimsenin istemi üzerine, hamilelikten önce buna razı olarak çocuğu taşıyan ve doğumdan sonra istem sahibi bu kimseye teslim eden kadındır." şeklinde tanımlanmaktadır.³⁰ Kararda, yapay döllenme ile ilgili yapılacak her sözleşmenin katılanların tümünün yazılı muvafakatiyle olacağı belirtilmiştir.

Taşıyıcı annelik 3 şekilde oluşur:³¹

²⁸ Volkan Erkan, *Kök Hücre Çalışmaları ve Etik*.

²⁹ Ancak Yönetmeliğin soybağı hukuku açısından herhangi bir yaptırımı yoktur. Serozan, *Çocuk Hukuku*, s. 167.

³⁰ İsmail Aytaç, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Nesep Hukuku Açısından İncelenmesi*.

³¹ İsmail Aytaç, a.g.m.

Birinci durumda, kadının vücudu yumurta üretmekte ancak hamile kalması tıbben sınırlı olmaktadır. Bu yüzden, kadından alınan yumurta ile, kocadan alınan sperm döllenen ve taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilir. Doğum gerçekleşince de çocuk, genetik malzemenin sahibi anne ve babaya verilir.

İkinci durumda, kadının vücudu yumurta üretmemekte ve rahmi de bulunmamakta veya kadının çocuk taşıma ve doğurma yeteneği bulunmamaktadır. Bu halde, kocanın spermli taşıyıcı anneye aşılanır. Yani taşıyıcı anne aynı zamanda genetik anne de olmaktadır. Taşıyıcı annelik yöntemine başvurmak isteyen bekâr erkekler de bu yöntemi kullanmaktadır.

Üçüncü durumdaysa, istem sahibi anne ve babanın ikisinin birden üreme yetenekleri yoktur veya kadının gebe kalması tıbben uygun bulunmamıştır. Bu durumda, üçüncü kişilere ait sperm ve yumurta döllenen taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilir. Doğan çocuk, istem sahibi ana ve babaya verilir.

Bu işlemin bir ücret karşılığı yapılması, taşıyıcı anneyi ve çocuğu eşya konumuna indirip "araç"laştırdığı için hukuka ve ahlaka aykırı kabul edilmektedir.³²

Taşıyıcı annelik, beraberinde birçok hukusal sorunu da getirmektedir. Bunlara örnek olarak, çocuğun biyolojik ana ile mi yoksa genetik ana ile mi soybağı kuracağı, bu konuda yapılan sözleşmelerin geçerliliği, çocuğun taşıyıcı anneden zorla alınıp alınamayacağı sorunları gösterilebilir.

Taşıyıcı anne ile genetik ana-baba arasında yapılan sözleşmenin hukuki mahiyeti konusu doktrinde;

"Bu sözleşme kadının üreme hizmetinin kiralanması şeklinde yorumlandığından, taraflardan birinin sözleşmeye aykırı davranması halinde kira akdine aykırılık hükümlerinin uygulama alanı bulacağı; örneğin kadının hamileliği sırasında alkol, uyuşturucu vs. alması ve çocukta bir sakatlık meydana gelmesi durumunda ayıp hükümlerinin uygulanacağı"

³² Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e. s. 70-74; İsmail Aytaç, a.g.m.; Şükran Şıpka, *Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukuki Sorunlar*.

da ileri sürülmüştür.³³

Yabancı Hukuklardaki Düzenlemeler³⁴

Alman Hukukunda, 13.12.1990 tarihli ve 01.01.1991 tarihinde yürürlüğe giren Embriyo Koruma Kanunu ve 01.12.1989 tarihinde değiştirilen Evlatlık İşlemlerinde Aracılık Kanunuyla; yumurta bağıışı, embriyo bağıışı ve taşıyıcı annelik kural olarak yasaklanmış ve cezai yaptırıma bağlanmıştır. Doktrindeki hâkim görüşe göre, taşıyıcı annelik söz konusu olunca çocuk, istem sahibi aileye ancak evlat edinme yoluyla bağlanabilir. Taşıyıcı annenin ve varsa eşinin, taşıyıcı annelik sözleşmesiyle, doğumdan sonra çocuğu istem sahibi çifte evlatlık olarak verme sözü hukuken geçersizdir.

Alman Hukukunda baskın görüş olarak; “Çocuğu doğuran kadın anadır.” karinesi ke-sindir.³⁵

İsviçre’de, embriyo bağıışı ve taşıyıcı anneliğin her çeşidi Federal Anayasa tarafından yasaklanmıştır. 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe giren “Tıbbi Yöntemlerle Desteklenen Üreme Hakkında Kanun” ile bu fiiller cezai yaptırıma bağlanmıştır.

İngiltere’de, 1990 tarihli İnsan Fertilizasyon ve Embriyolojisine Dair Kanun taşıyıcı anneliğe bazı durumlarda izin vermiştir. Kanuna göre, yapay döllenme sonucu çocuğu doğuran kadın genetik anne olmasa da, hukuken, çocukla kadın arasında soybağı kurulur. Genetik anne, anne statüsünü evlat edinme yoluyla kazanabilir. Bunun istisnası olarak, evli çifte verilmek üzere ve talep sahibi karı kocanın en az birisinin üreme hücrelerinin kullanılmış olması durumunda, çocuğun doğumundan itibaren 6 ay içinde mahkeme kararıyla, çocuğun nesebi, evli çifte bağlanabilir.

Fransa’da, Medeni Kanun’da taşıyıcı anneliğe ilişkin anlaşmaların geçersiz olduğunu belirten özel bir hüküm bulunmaktadır. 29.07.1994 tarihli üç yasa ile her türlü taşıyıcı annelik yasaklanarak, hürriyeti bağlayıcı yaptırıma bağlanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1973 tarihli Ebeveyne İlişkin Yeknesak Kanun ile çocuğu doğuran kadının anne olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında bazı eyaletlerde, çocuğu doğurup doğurmadığına bakılmaksızın genetik anne gerçek anne kabul edilmektedir.

Kanada’da, 29 Mart 2004 tarihli Yardımcı Üreme Teknikleri Kanunu ile taşıyıcı anneliğin ivazlı yapılması yasaklanmıştır.

15 Ekim 1975 tarihli Evlilik Dışı Doğan Çocukların Hukuki Durumuna Dair Avrupa Sözleşmesi’nde evlilik dışı doğan çocuklar bakımından annelik ilişkisinin çocuğu doğurma olgusuna dayanması gerektiği belirtilmiştir.

Avrupa Konseyi, tavsiye kararında, istisnai durumlarda, ivazsız olarak ve hukuken yaptırım olmayan bir taşıyıcı anneliği kabul etmelerini öngörmektedir.

Türk Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelik

Ülkemizde, “Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği” taşıyıcı anneliğe cevaz vermemektedir. Yönetmeliğin 17. maddesinde çiftlerden alınan yumurta ve sperm ile bunlardan elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaklanmaktadır. Bununla birlikte, yönetmelik, evli çiftlere ait embriyonun başka bir kadının rahmine yerleştirilmesini de yasaklamaktadır. Bu hükümlere uyulmadığı takdirde tedavi merkezinin faaliyetlerinin bakanlıkça durdurulacağı belirtilmektedir. Yönetmelik, yasaklara aykırı hareket eden merkezlerin ruhsatnamelerini iptal etmek suretiyle yalnızca idari bir yaptırım öngörmüştür. Ancak yasaklara aykırı hareket edenler için cezai yaptırımlar yoktur. Kanımızca, bu önemli bir ek-

³³ Sinan Yılmaz, *Dünyadaki Uygulama ve Mevzuatımız Açısından Kiralık Rahim*, “Surrogate Motherhood”, 2002.

³⁴ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 68-70; İsmail Aytaç, a.g.m.; M. Beşir Acabey, *Soybağı*, s. 99-104.

³⁵ Alman hukukunda analık karinesinin çürütülebilir olduğu yönünde görüşler de mevcuttur.

siktir ve en kısa sürede cezai yaptırımlar düzenlenmelidir.³⁶

Birçok batılı ülkede yapay dölllenme yoluyla çocuk sahibi olma, en az evlat edinme ile çocuk sahibi olma kadar önemli bir yere sahiptir. Birçok ülke gerek olumlu gerekse olumsuz olarak yapay dölllenme uygulamalarına karşı düzenlemeler yaparken; ne yazık ki Türkiye’de kanun koyucu yeni Medeni Kanunumuz düzenlenirken bu konudaki sıkıntılara çözüm getirme konusunda suskun kalmayı tercih etmiş, bu kadar önemli konuları, çözüm getirmekten uzak olan Yönetmeliğe bırakmıştır. Taşiyıcı annelik hususunda ise kanun koyucunun cevaplama gereken soru; taşiyıcı annelik sistemini uygulayan kimseler bakımından; dünyaya gelen erkek çocuk ile gönüllü anne ve hatta spermin koca dışında birine ait olması halinde dünyaya gelen kız çocuk ile baba arasında “evlenme engeli” uygulanacak mıdır?³⁷

Yurtdışında veya yasal olmayan yollarla taşiyıcı annelik yöntemine başvurulduğu durumlarda hukukî açıdan birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Nesep hukuku açısından, doğuran kadının mı yoksa yumurta sahibi kadının mı anne sayılacağı sorunu baş göstermektedir. Medeni Kanunumuz, (madde 282, f.1) “Çocuk ile ana arasında soybağı doğumla kurulur.” diyerek belirleyici unsur olarak çocuğu doğurmayı esas almıştır.³⁸ Bu kural o kadar mutlaktır ki; Medeni Kanunumuz anneye soybağını reddetme hakkı dahi vermemiştir.

Taşiyıcı anneyi çocuğu vermeye zorlayan sözleşmeler ahlâka aykırılık dolayısıyla geçersiz kabul edilmelidir. Taşiyıcı annelik durumunda, tarafların çocuk sahibi olmak istemeleri ahlâka ve hukuka aykırı değildir; aykırı olan, doğuran kadının çocuğu üzerindeki tüm annelik haklarından —ivazlı olsun veya olma-

sın— vazgeçeceği veya çocuğu zorla evlat olarak verme yükümü altına gireceği bir sözleşme düzenlemektir.³⁹ Zira Medeni Kanunumuzun 23. maddesine göre “Kimse hak ve fiil ehliyetlerinden kısmen de olsa vazgeçemez. Kimse özgürlüklerinden vazgeçemez veya onları hukuka ya da ahlaka aykırı olarak sınırlandırmaz.” Doğumdan sonra çocuğun evli çiftte devredileceğini öngören sözleşmeler hukuka aykırıdır. Çünkü Medeni Kanunun soybağına ilişkin hükümleri emredici niteliktedir. Ana-baba sayılan kişiler üçüncü kişilerle anlaşılıp onların ana-baba olmasını sağlamazlar.⁴⁰

Çocuğu doğuran kadın evli değilse doğan çocuk, babasına karşı nesepsizdir. Bu durumda çocuğun genetik babaya tanıma yoluyla nesep bağıyla bağlanması mümkündür. (MK, madde 282, 295 vd.) Doğuran kadın evliyse, çocuk evlilik içinde doğmuş olduğundan baba, kadının kocası kabul edilir. Bu durumda çocuğun baba yönünden nesebi vardır. Koca soybağını reddetmediği sürece genetik baba çocuğu tanıyamaz. Çünkü bir erkeğe soybağıyla bağlı çocukların başka bir erkekle nesep bağının kurulması hukuken mümkün değildir. Yürürlükteki Medeni Kanun’a göre, genetik ana-babanın çocuğu alabilmelerinin tek yolu çocuğu evlat edinmeleridir.⁴¹ Bu da taşiyıcı annenin rızasıyla mümkündür. Ayrıca, kanunda yerine getirilmesi gereken başka yükümlülükler de vardır.⁴² (MK, madde 309)

Taşiyıcı anne doğurduğu çocuğu evlatlık vermekten kaçınırsa, peşin almış olduğu parasal karşılığı iade etmek zorunda kalır. Bu

³⁶ Aynı görüşte Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 68-79.

³⁷ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 68-79.

³⁸ Bu kuralın altında yatan temel düşünce, çocuğu karnında taşıyan ve doğuran kadının çocuk ile arasında biyolojik kan bağı bulunması ve göbük bağı vasıtasıyla çocuğun kendisini taşıyan anne ile bütünleşmesi, nihayet doğum olgusunun annelik için objektif olarak belirlenebilir olmasıdır. Şükran Şıpka, a.g.m.

³⁹ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 72.

⁴⁰ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 73.

⁴¹ Türkiye’de karşılaşılan bir durum da, doğuran kadın yerine, ısmarlayan kadın adına hastaneye kimlik bildiriminde bulunulması ve sanki o doğurmuş gibi çocuğun onun ve kocasının nüfusuna kaydettirilmesi olgusudur. Bu durum iki açıdan hukuka aykırıdır. İlki, kadının ya da kocanın diğer yasal mirasçılarının ya da her ilgilinin ihbarı ile Cumhuriyet Savcısı, nüfus kayıtlarının düzeltilmesi davası açabilir. İkincisi de, yeni TCK’nın 231. maddesine göre; “Bir çocuğun soybağını değiştiren veya gizleyen kişi, bir yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” Şükran Şıpka, a.g.m. Ayrıca, Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, s. 167-168.

⁴² Şükran Şıpka, a.g.m.

gibi anlaşmaların bağlayıcılıktan eksik bırakılmasıyla izlenen amaç BK 65 kuralının iade yasağının uygulanmasını haklı kılmaz.⁴³

Taşıyıcı anne-genetik anne ayrımında doktrindeki görüşlerden biri Hüseyin Hatemi'ye aittir. Hatemi'ye göre doğuran kadın çocuğun annesi kabul edilmeli, ancak, evlenme yasağı ve mirasçılık bakımından her iki kadın da ana sayılmalıdır.

Kanaatimizce, burada taşıyıcı annelik uygulamasındaki alternatifleri değerlendirmek durumundayız.

Mirasçılık açısından iki durum söz konusudur:

- Taşıyıcı annenin mirasçılığının kabul edilmemesi
- Çocuğun taşıyıcı anneye mirasçı olabilmesi (çifte mirasçılık).

Taşıyıcı annenin menfaatleri ile çocuğun menfaatlerinin mukayese edilmesiyle iki farklı sonuca varılmıştır. Taşıyıcı annenin menfaatine üstünlük tanıyan ve çocuğu hukuken iki anneye bağlayan görüş çocuğun mirasçılığını kabul etmez. Çocuğun menfaatine üstünlük tanıyan görüş ise taşıyıcı anneye mirasçı olunmasını gerekli görür. Taşıyıcı annelik konusunda hukuk, çocuğun menfaatlerini üstün tutmak durumundadır.

İkinci durum çocuğa hakkı olanın verilmesi (çifte mirasçılık) gibi müspet bir yön taşıyorsa da; bu mirasçılık ilişkisi münasebetiyle çocuğun icbar edildiği iki anne olgusunun kazanılan mirasçılık karşısında önemsizliği, çocuğun sosyal gelişimi açısından göz ardı edilmemesi gereken önemli bir etkidir. Öyle ki, çocuğun taşıyıcı annenin mirasından pay alması karşısında muhatap bulunduğu iki anne olgusu, öncelikle önem arz etmektedir. Bu durumda çocuğun menfaatlerinin üstün tutulması ve dengelenmesini önceleyen hukuk karşısında arzulanan sonuç elde edilememektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde "çocuk... ana-babasını bilme... hakkına sahip olacaktır." şeklindeki hüküm gereği "çocuğun genetik anneyi bilme hakkı saklıdır."

⁴³ Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, s. 167.

sonucuna varabiliriz. Ancak bu hak, çocuğa hukuki anneyi reddetme olanağı sağlamaz.⁴⁴ Çocuğun hukukî anneyi reddetme olanağının bulunmaması, genetik ana-babaya çocuğun biyolojik anneden haberdar edilmesi yükümlünü yüklemektedir ki bu durum çocuğa hakkını teslim etmek anlamına gelmenin yanında onu iki anne olgusuna icbar etmek anlamındadır.

Görüldüğü gibi taşıyıcı annelik yöntemi, her iki durum için de içinden çıkılmaz problemler içermektedir.⁴⁵

Yumurta Bağışı

Açıklama

Yumurta bağışında, evli erkeğe ait olan sperm, karısına ait olmayan bir yumurtayla döllenir ve karısının rahmine yerleştirilir. Sorun, doğan çocuğun nesebinde ortaya çıkmaktadır. Zira genetik anne ve biyolojik anne olmak üzere iki anne vardır. Bunlardan hangisinin anne kabul edileceği tartışmalıdır.

Yabancı Hukuklardaki Düzenlemeler⁴⁶

Güney Afrika'da 1987 tarihli Çocukların Kişisel Durumuna Dair Kanun'la neseb hükümleri sperm bağışı ve yumurta bağışını içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Buna göre, kocasının rızasıyla evli kadında üçüncü kişilere ait üreme hücrelerinin kullanılması halinde doğan çocuk, onların üreme hücreleriyle oluşmuş gibi evli çifte bağlanır. Üreme hücreleri kullanılan kişiyle çocuk arasında neseb bağı kurulamaz.

Almanya'da 1990 tarihli Embriyonun Korunmasına Dair Kanun'a göre bir kadına üçüncü kişiye ait yumurta hücresi aktaranlara, bir yumurtayı başkasına embriyo nakli yapmak için dölleyenlere cezai yaptırımlar öngörülmüştür.

⁴⁴ Şükran Şıpka, a.g.m.

⁴⁵ Bkz.: Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 68-75.

⁴⁶ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 56-58; İsmail Aytaç, a.g.m.

Kanada'da 29 Mart 2004 tarihli Yardımcı Üreme Teknikleri Kanunu ile belli şartlar altında yumurta bağışına izin vermiştir.

İngiltere'de, İnsan Fertilizasyonu ve Embriyolojisine Dair Kanun'a göre yumurta bağışı serbesttir.

Fransız Medeni Kanunu, yumurta bağışına izin vermektedir. Bu yolla doğan çocuk ile üreme hücrelerini bağışlayan kişi arasında soybağı kurulamaz.

Türkiye'deki Düzenleme

Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği, sadece evli çiftlere ait üreme hücrelerinin kullanılmasıyla yapay döllemenin gerçekleşmesine izin vermektedir. Bundan dolayı yumurta bağışı ülkemizde yasaktır. Buna rağmen gerçekleştirilen yapay dölleme sonucunda çocuğun ana yönünden soybağı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Doktrinde, genetik ananın, biyolojik ananın veya her iki ananın da anne kabul edileceğini⁴⁷ savunan görüşler mevcuttur. Medeni Kanunumuz, çocukla ana arasında soybağının doğumla kurulacağını tespit etmek suretiyle doğuran kadının analığını üstün tutmuştur.⁴⁸ (MK, madde 282/1) Ancak biyolojik analığa üstünlük tanınması, ileride çocuk açısından bazı sakıncalar da doğurmaktadır.

Biyolojik anneliğe üstünlük tanınması durumunda çocuğun yakın kan hısımlarıyla farkında olmadan evlenme riski söz konusudur. Bu olasılığı bertaraf edecek yasal düzenleme bulunmamaktadır. Hem yumurta veren kadının hem de doğuran kadının anne-

liğinin nüfus siciline tescili, bir çözüm olarak önerilebilir.

Sperm Bağışı

Açıklama

Spermin donörden alınarak çocuk sahibi olamayan kişi/kişilere verilmesi suretiyle gerçekleşen hukuki işleme sperm bağışı, bu işlemin genel itibarıyla gerçekleştirildiği merkezlere sperm bankaları denmektedir.⁴⁹

Yabancı Hukuklarda Sperm Bağışı⁵⁰

İngiltere'de, İnsan Fertilizasyonu ve Embriyolojisine Dair Kanun'a göre eğer koca rıza vermişse üçüncü kişinin spermiyle hamile kalan karısından olan çocuğun nesebini reddedemez. Ayrıca, İngiltere'de sperm donörlerinin kimliklerini gizleme hakkına son verilmiştir.⁵¹

İsviçre'de üçüncü kişinin sperminin kullanılmasına rıza veren koca nesebi reddedemez. Çocuk, reşit olunca 1 yıl içinde ana ve babasının ayrılmış olması şartıyla nesebini reddedebilir. İsviçre Federal Anayasası yumurta ve sperm bağışını yasaklayan genel bir hükme yer vermemiştir.

Güney Afrika'daki düzenleme; çocukların Kişisel Durumuna Dair Kanun'la üçüncü kişilere ait üreme hücreleriyle doğan çocuğun, evli çiftin çocuğuymuş gibi çifte soybağı ile bağlanması şeklindedir. Üreme hücresi kullanılan kişiyle çocuk arasında soybağı kurulamaz.

⁴⁷ Çifte analık durumu beraberinde başka problemler getirebilir. Çünkü eğer iki ana da evliyse, çocuk için çifte babalık da söz konusu olabilir. Bu da, velayet hakkı ve miras konularında sorunlar çıkarır. Ayrıca, hukuken bir kimsenin aynı anda iki ana-babası olmaz. Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 73-75.

⁴⁸ Analık karinesi bir kesin karinedir. Bu yüzden ananın soybağını red hakkı yoktur. Yine de babaya tanınan soybağını red hakkının kıyasen anaya da tanınmasını savunan görüşler de mevcuttur. Katıldığımız görüşe göre, bu durumda kıyas mümkün olmamalıdır. Kıyas birbirine benzeyen durumlarda uygulanabilir ve aldatılan koca (görünürdeki baba) ile 3. kişiye ait yumurta ile döllenen embriyoyu taşıyan kadın arasında büyük fark vardır.

⁴⁹ Sperm bankalarının bir başka faaliyet alanı da tıbbi ve bilimsel araştırmalara sperm sağlamaktır. Duyurularında sadece uygulama için para alındığı yazsa da bağışçıların da para aldığı bir gerçek. Şamil Demir; **Sperm ve Yumurta Bankalarıyla Gelen Nesep Sorunları**.

⁵⁰ Yapay döllemenin en çok uygulandığı ülkeler ABD ve İsrail'dir. Çoğunluğun Katolik mezhebine mensup olduğu ülkelerde ise Sperm Bankaları fazla tutunmamıştır. Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 60-66; İsmail Aytaç, a.g.m.

⁵¹ Avustralya, Hollanda ve İsveç'te de donörler artık kimliklerini gizleyememektedir.

Alman Medeni Kanununda 1998 tarihinde yürürlüğe giren değişiklikle, anneye, hem kendi adına hem de çocuğun yasal temsilcisi sıfatıyla dava açma yetkisi tanınmıştır. Ancak, 2002 yılında yürürlüğe giren “Çocuk Haklarını İyileştirme Yasası” ile istisnai bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre, annenin ve kocasının rızasıyla başka bir erkekten alınan sperm hücreleri kullanılmak suretiyle yapay yoldan döllenen ve bunun sonucunda dünyaya gelen çocuğun, baba yönünden soybağı ne koca ne de anne tarafından reddedilebilir. Çocuğun soybağını reddetme hakkı saklıdır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğun soyunu öğrenme, genetik ana-babasını tanıma ve onlarla birlikte bulunma hakkını çocuğun onurlu kişiliğinin ve kimliğinin ayrılmaz bir parçası kabul etmiştir.⁵²

Son yıllarda birçok sperm bankası donörlerle kimliklerinin gizli kalmaması şartıyla çalışmaktadır. Buna göre, 18 yaşını dolduran çocuk bankadan genetik babasıyla ilgili bilgileri elde edebilmektedir. Hukuk düzenlerindeki genel eğilim, çocuğun menfaati gerektirdiği için, çocuğun babasını tanıma hakkını korumaktadır.

Çocuk tarafından, sperm donörüne karşı babalık davası açılıp açılmayacağı tartışmalıdır. Birçok ülkede (örnek, İsviçre) donöre karşı babalık davası yolu kapatılmıştır.⁵³ Katıldığımız görüşe göre, çocuğun menfaati gerektirdiğinde, sperm donörünün gizli kalma hakkı ve doktorun sır saklama yükümü geri çekilmelidir.⁵⁴

Türk Hukukunda Sperm Bağışı

Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği'nin 17. maddesinde ve 2 nolu Ekinde sperm bağışını yasaklanmıştır. Ancak, bu yola başvurmak isteyenler yurtdışına çıkmakta veyahut illegal yollarla yurtiçinde bu

işlemi uygulamaktadır. Bu işleme başvurulara karşı cezai bir müeyyide söz konusu değildir. Yalnızca, işlemi gerçekleştiren kuruma idari yaptırımlar uygulanmaktadır. Sperm Bağışı ülkemizde yasaklanmakla beraber, yurtdışında bu işleme başvurmak isteyen kişilere danışmanlık hizmeti verilmektedir. Ayrıca, ülkemizde illegal sperm bankalarının mevcut olduğu da iddia edilmektedir.

Sperm bağışından yararlanılarak dünyaya getirilen çocuğun babayla soybağının tespiti açısından problemler ortaya çıkmaktadır. Bu konu doktrinde kocanın işleme rızasını verip vermemesine göre ayrılmaktadır.⁵⁵

Doktrindeki bir görüşe göre, kocanın böyle bir rıza vermesi ahlaka aykırı olmakla beraber, daha sonra soybağını reddetme hakkından feragat etmiş sayılmasına neden olur, yani soybağını red hakkını ortadan kaldırır.⁵⁶ Ancak işlem kocanın rızası olmadan gerçekleşmişse, koca çocuğun soybağını reddedebilir.

Koca yapay döllenmeye izin vermekle beraber, başka bir erkeğe ait sperm, onun ve karısının rızası dışında yapay döllenmede kullanılmışsa, bu durumda da kocanın soybağını reddedememesi gerektiği savunulmaktadır. Zira yapay döllenmeye rıza veren koca bunun sonuçlarına da katılmak zorundadır. Çocuğun yararı bunu gerektirir.⁵⁷

Bu konuda bir başka görüşe göre, karısının yumurtasının üçüncü kişinin sperm ile döllenesine kocanın rıza göstermesi, dürüstlük ilkesi ve güven sorumluluğuna göre sadece, çocuğa ergin oluncaya kadar nafaka ödemekle yükümlü olması sonucunu doğurmalıdır. Kocanın soybağını red hakkını etkisizleştirmemelidir. Bu görüşün yasal dayanağı soybağını red hakkının bir kişilik işlemi hakkı olması ve bu haktan, önceden feragat edilememesidir.⁵⁸

Netice itibarıyla sperm bağışı yoluyla dünyaya gelen çocukları ilgilendiren hukukî sorunların henüz gündeme gelmemiş olması,

⁵² Kırkbeşoğlu'nun görüşüne göre, donörün kimliği, soybağının çocuk tarafından reddedilmesine kadar gizli tutulmalı; çocuğun soybağını ret hakkını kullanmaya karar vermesinden sonra bu bilgiler açıklanmalıdır. Aile huzurunun korunması açısından, bu bilgiler ret girişimine kadar gizli kalmalıdır.

⁵³ Serozan, *Çocuk Hukuku*, s. 213.

⁵⁴ Serozan, a.g.e. s. 214.

⁵⁵ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s.60-66; İsmail Aytaç, a.g.m.; Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, s.183-184.

⁵⁶ MK, 2/2 Hakkı Kötüye Kullanma Yasağı.

⁵⁷ Serozan, a.g.e., s. 183.

⁵⁸ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s.64.

ileride de gelmeyeceği anlamına gelmez. Acilen bu konuda yasal düzenlemeler yapılmalı ve sperm bankaları bir yönetmelikle değil, kanunla yasaklanmalıdır.⁵⁹ Yapay dölleme uygulamalarının yapılış usul ve esasları, sınırları, şartları açık bir şekilde belirtilmelidir. Bu kadar hassas bir konuda hukuki boşluğun hâkimin yarattığı hukuka göre çözümlenmesi uygun ve yeterli değildir.⁶⁰

EK-1

Eşçinsel Birliktelikler ve Evlilik Benzeri Birlikteliklerde Yapay Döllenme⁶¹

Bazı ülkeler eşçinsel çiftlere, bir nevi evlilik statüsü kazandıran gönüllü birliktelik⁶² izni vermektedir. Bu uygulamaya yer veren bazı ülkeler çiftlere evlat edinme veya yapay döllenme yollarına başvurma hakları tanımışlardır.⁶³

Yardımcı üreme tekniklerinin aile kavramında yarattığı değişikliğe ek olarak, bu tarz ilişkilerde bu yolun açılması daha da büyük

ahlaki çöküntülere yol açabilecek niteliktedir. Nitekim İsviçre Federal Mahkemesi bir kararında,

“... çocuğun saadeti ve kamu menfaati açısından evlilik benzeri yaşam beraberliğindeki çiftlerin heterolog döllenmeye yönelik, kişisel özgürlüğe dayanan mutlak bir hakka sahip olduklarından söz edilemez.”⁶⁴

demek suretiyle bu düşüncüyü teyit etmiştir.

Bu düzenlemelere rağmen Batı’da eşçinsel çiftler bekâr sıfatıyla Sperm Bankalarına başvurarak çocuk sahibi olabilmekte ve bu çocuklar çift tarafından yetiştirilmektedir. Bu durum, hem kamu menfaati hem de çocuğun menfaati açısından sakıncalıdır.

Ülkemizde bu tarz birliktelikler ahlaka aykırı kabul edildiğinden ve pozitif hukuk sistemimiz tarafından tanınmadığından bu çiftlerin evlat edinme veya yapay döllenme imkânı ile çocuk sahibi olmaları mümkün değildir.

EK-2

Sperm Bankalarıyla İlgili Ek Bilgiler

Sperm Bankalarına başvuruda sürece bir örnek: Cryos Sperm Bankası

1. Sperm bağıışı isteyen kadın veya klinik, bankaya müracaat ediyor.
2. Banka müşteriye tıbbi ve yasal şartları anlatıyor.
3. Müşteri şartları kabul ederse ödemeyi yapıyor.
4. Müşteri, kimliğini gizlemek istemeye bağıışçılar arasında, fotoğraflarına ve tüm kişisel bilgilerine bakarak bir seçim yapıyor.
5. Banka, istenen spermi müşterinin tedavi göreceği kliniğe gönderiyor.

⁵⁹ Benzer görüşte; İsmail Aytaç, a.g.m.; Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 87; Acabey, a.g.e., s. 182.

⁶⁰ Soybağı Hukukuyla ilgili olarak Turgut Akıntürk’ün *Aile Hukuku* isimli eserinden faydalanılmıştır.

⁶¹ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 80-85.

⁶² Tescilli birlikte yaşama; hemcins ya da farklı cinsten kişilerin beraberliklerini, ilgili sicili tutmakla görevli memur önünde hür iradeleriyle beyan etmeleri sonucu görevli memurca tescilinin yapılarak kurulan aile hukuku kurumudur.

⁶³ Almanya’da 1 Ağustos 2001 tarihinde yürürlüğe giren “Gönüllü Beraberlik Yasası” (*Lebenspartnerschaftsgesetz*)’na göre, Almanya devleti bu kapsamda birlikte yaşadıklarına dair ilgili sicile kayıt yaptıran çiftlere (eşçinsel çiftler de dahil) sigorta, miras, birbirinin soyadını alabilme ve finansal haklar da dahil olmak üzere birçok hak tanımaktadır. 1 Ocak 2005 tarihinde yürürlüğe giren ve Gönüllü Beraberlik Yasası’nda değişiklik yapan yasa ile, eşlerden birisinin çocuğunun diğeri tarafından evlat edinebilmesi, ayrılma durumunda eşlerin yasal haklar talep edebilmeleri ve nafaka gibi yenilikler ile eşçinsel çiftlere verilen hakların kapsamı da genişletilmiştir. Her ne kadar kabul edilen yasa Alman eşçinsel çiftlerine beraberce evlat edinme hakkını vermese de farklı cinslerdeki eşlerden birisinin çocuğunun diğeri tarafından evlat edinilebilmesi Almanya’da olumlu bir adım olarak görülmektedir.

⁶⁴ BGE 119 Ia 483.

TIP ETİĞİ VE TOPLUM AHLÂKI AÇISINDAN İNCELEME

Deontoloji ve Etik

Yeni üreme tekniklerinin uygulanmasında geçerli olabilecek ahlâksal sınırların belirlenmemesi, etik kurallarının bulunmaması, hatta mevcut yasal düzenlemenin yetersizliği; konunun farklı platformlarda, farklı açılardan (ahlâksal, etik ve yasal) tartışılmasını zorunlu kılmaktadır.

Yardımcı üreme yöntemleri her şeyden önce tıp etiğinin sahasına girmektedir.

Etik, inceleme ve fikir üretme aşamasında bir tartışma zemini. Etik laboratuvarından çıkan ilkeleşmiş görüşler “deontoloji” kapsamına girerler. Deontoloji; “yükümlülükler bilgisi” olarak karşılık bulabilir. Bu anlamda deontoloji “ne yapmalı” ya da “ne yapmamalı” sorularına toplumun belirlediği ve ayrıca yaptırımlarla donattığı kuralların bilgisidir. Yani, deontolojinin dile getirdiği yükümlülükler tartışmasız ve zorlayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁶⁵ Bir başka deyişle, “deontoloji” yazılı olsun olmasın, kökleşmiş ilkeleri ve kuralları içeren ve bunları tartışmasız bir “normatif bilgi” olarak aktaran bir alandır. Bu bilgiler ışığında, yardımcı üreme yöntemlerinin tartışma zemininin etik olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Etik, ilk gündeme geldiği antik çağ filozoflarından bu yana, “değerler dünyası” ile ilgilidir. “İyi”nin (ve “kötü” nün) ne olduğu, mutlak “iyi” nin olup olmayacağı onun temel sorunlarıdır. Buna göre, tıp uygulaması içindeki değer sorunlarına yaklaşımımız olan “iyi” ve “kötü” nün hangi değer ölçülerine göre belirlenebileceği, tıp uygulaması içerisinde gerek “toplumsal”, gerekse “evrensel” nitelikli değerlerin olup olmayacağı, tıp etiğinin temel amaçları arasında sayılabilir. Tıbbi etik bu temel amaçlardan yola çıkarak bugün tıp uygulaması sırasında karşılaşılan değer sorunlarına yaklaşımımızın temellerini atmaya çalışır.

Etiğin biyolojideki karşılığı *biyoetik* kavramı olarak ortaya çıkmıştır. Biyoetik genel olarak canlı bilimi alanındaki insan tutum ve davranışlarını ahlaki prensip ve değerler ışığında inceleyen sistematik çalışmalar olarak izah edilmektedir.⁶⁶

Zarar Vermeme ve Olasılık-Risk Faktörü

Biyolojideki gelişmeler karşısında ahlâki değerler hukuk düzeni tarafından korunmaya değer görülebilir ve birer hukuk kuralı haline dönüştürülebilir. Tıp ve ahlak konularında uzmanlardan oluşan komite veya kuruluşların kurulmasına izin verilip biyotıp alanındaki teknolojik gelişmelerin sebep olduğu karmaşaya hukuk sisteminin çözüm getirmesi sağlanmalıdır.⁶⁷

Yardımcı üreme teknikleri aracılığıyla çocuk sahibi olması güç yahut imkânsız kişiler çocuk sahibi olmakta, değişen dünyanın sunduğu teknolojik imkân sayesinde bugüne kadar imkânsız görüneni başarmaktadırlar. Fakat meselenin ciddi olması, üreme gibi bir olayın yöntem değişikliğine uğraması, doğal dengeye ters bir durumdur ve muhakkak değişik açılardan incelenmelidir. Öyle ki, dezavantajları avantajından çok görüldüğü takdirde avantajlardan feragat edilmelidir. Bu davranış tıp etiğinin “zarar vermeme” ilkesine de uygun düşer. Tıp uygulamasında, çağlar boyunca, “öncelikle zarar vermeme” ilkesi uyarınca hekim başvuracağı girişimin ve tedavinin yararı ile zararını tartmak zorundadır. Bu da “olasılık” ve “risk” faktörlerinin iyi bilinmesine dayanır. Hiçbir zaman bunun tersi, bir etik ilke olarak savunulamaz. “Sorun” yahut “dezavantaj” olarak gördüğümüz meseleler teknik tıp bakımından sorun olmayıp, tıp etiğinin gereği olarak tıbbın muhatap alması gereken sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin sahasına girmektedir. Toplum açısından asıl büyük problem bu sahalarda olduğundan bu bilimlerin ışığında yapılan değerlendirmeler tıp biliminin karar ve fiilleri bakımından muteber sayılmalıdır.

⁶⁵ Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin, *Tıbbî Etik Tanımı, İçeriği, Yöntemi ve Başlıca Konuları*, 1995.

⁶⁶ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 6.

⁶⁷ Nagehan Kırkbeşoğlu, a.g.e., s. 6-7.

Yaradılış ve Denge

Üremeye yardımcı teknikler, genetik ebeveynlik, çekirdek aile, çocukların yararı, ahlâk konularında tartışmalara yol açmıştır. Akılları karıştıran bir yön de bu tekniklerin baş döndürücü bir hızla ve kontrolsüz biçimde ilerlemesidir.

Ahlâk çift yönlü oku olan bir kavramdır. Bir yandan kişinin tutum ve davranışları için kullanılırken, öte yandan toplumun benimsediği değer sistemlerinin de adıdır. Yardımcı üreme tekniklerinin bu anlamda, toplumumuzun değer sistemlerine aykırı sonuçlar getirmesi, meselenin ahlâkî boyutunun incelenmesinin yerindeliğine işaret ediyor.

Kâinat düzeni; bir çocuğun olmasında, genetik özelliklerinin ve cinsiyetinin belirlenmesinde ve dünyaya gelmesinde kendi denge kurallarını kullanmaktadır. Oysa yeni üreme tekniklerinin bunları isteğe göre belirleme yeteneğine sahip olması, yaradılıştaki denge kurallarını bozabilmekte ve bunun sonucunda da insanlığı tehdit edebilecek olan tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. İşlemler, kainatın yaradılışındaki düzene olduğu kadar insan doğasına da aykırıdır. Bu teknikler; birden fazla embriyo oluşturulmasına ve genetik özellikleri belirlemeye fırsat tanınması nedeniyle, insanlığın geleceği için tehdit oluşturmaktadır.⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığının Görüşü

Bu araştırmayı yaparken toplumumuza din anlayışında aydınlatıcı bilgiler vermesi için oluşturulmuş kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığının konuya ilişkin görüşlerini de almayı ihmal etmedik. Diyanet İşleri Başkanlığının Dini Sorular Komisyonu'na sorduğumuz soru ve cevaplarını aşağıya alıntılanmış bulunuyoruz:

Sorumuz

Yardımcı üreme tekniklerine mensup bulunan sperm bağışısı yani evli bir kadının yumurtalarının bilinmeyen bir erkeğin spermisiyle

döllenip kadının rahmine yerleştirilmesi sonucu gebelik; yumurta bağışısı yani bilinmeyen bir kadına ait yumurtanın çocuk sahibi olmak isteyen bir kadının eşinin spermisiyle döllenip kadın eşin rahmine yerleştirilmesiyle olan gebelik; embriyo bağışısı yani bilinmeyen bir çiftte ait ceninin çocuk sahibi olmak isteyen bir kadının rahmine yerleştirilmesiyle olan gebelik ve son olarak evli çiftin embriyosunu doğunca çiftte vermek amacıyla karnında taşıyan kadınları ifade eden taşıyıcı annelik durumlarıyla ilgili diyanetin görüşü nedir?

Cevap

“Kadın veya erkekteki bir kusur sebebiyle, tabii ilişkiyle gebeliğin gerçekleşmesi mümkün olmadığı takdirde;

- Döllendirilecek yumurta ve sperm, her ikisinin de nikâhli eşlere ait olması,
- Döllenmiş olan yumurta, başka bir kadının rahminde değil, kendi rahminde (yumurtanın sahibi olan eşin rahminde) gelişmesi;
- Bu işlemin, gerek anne-babanın; gerek doğacak çocuğun maddî, ruhî ve akli sağlığı üzerinde olumsuz bir etkisinin olmayacağı tıbben sabit olması şartıyla, evli hanımların, çeşitli tıbbi yollarla gebeliklerinin sağlanmasında,

İslâmî hükümler açısından bir sakınca görülmemektedir.

Başka kadının yumurtası veya kocası dışında yabancı bir erkekten alınan sperm ile bir kadının gebeliğinin sağlanması veya taşıyıcı annelik ise caiz değildir.

Elden gelen tedavi yapıldığı halde meşru yoldan çocuk sahibi olunamıyorsa hakkımızda hayırlı olanın bu olduğunu kabul ederek Allah'a teslim olmak gerekir. Çünkü;

“Göklerin ve yerin mülkü (hükümrânlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kişiyi de kısır yapar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir, hakkıyla gücü yetendir.” (Şura, 42/49-50)

Bu ayetlerde biri inanç diğeri ahlâk alanıyla ilgili iki ana tema dikkati çekmektedir.

⁶⁸ Nermin Ersoy, *Yapay Döllenmenin Etik Konuları*, 1996,

İnançla ilgili olarak şu mesajın verilmek istendiği söylenebilir:

Evrendeki hiçbir varlık ve oluş Yüce Allah'ın hükümrânlığı dışında düşünülmemelidir; insanlar için büyük önem taşıyan çocuk sahibi olma ve çocuğun cinsiyeti konusunda —tıbbî müdahalelerin etkileri dahil olmak üzere— insan irade ve çabasının ürünü gibi görünen sonuçların da gerçekte ilâhî iradeden bağımsız olmadığı ve Allah Teâlâ'nın koyduğu yasalar çerçevesinde gerçekleştiği asla göz ardı edilmemelidir.

Buna bağlı olarak verilmek istenen ahlâki mesaj da şu olmaktadır: Şura 49. âyetin lafızlarından açıkça anlaşıldığı üzere, ister kız ister erkek cinsinden olsun, doğan her çocuk Allah'ın bağışi ve armağanı olduğuna, erkek ve kız çocuklarına birlikte sahip olmak da çocuksuz kalmak da ilâhî iradeye bağlı bulunduğuna göre, çocuk sahibi olma veya olamama, kız veya erkek çocuğunun dünyaya gelmesi insanlar için bir övgü veya yergi konusu olmamalı, bir üstünlük ya da kusur gibi görülmemelidir.

Kulun görevi, çocuk sahibi olmuşsa —bazı ayetlerde dünya hayatının süsü olarak nitelenen— bu armağanı veren Allah'a şükretmek, istediği veya gerekli meşru sebeplere tevessül ettiği halde çocuk sahibi olamamışsa —sınav alanı olan dünya hayatında insanların sağlık, vücut tamlığı vb. bütün nimetlerde eşit tutulmadıklarını dik-kate alarak— sabretmektir.

İnsanın çocuk sahibi olmayı ve bunun mutluluğunu yaşamayı arzu etmesi doğaldır ve din bunu kınamaz. Fakat ister bu ister başka konuda bir kimsenin gerçekleşmesini arzuladığı bir sonucu kendi hayatı ve mutluluğu için vazgeçilmez görmesi sonuçta kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğunu daha çok kendisinin bildiği iddiasında bulunması gibi bir anlam taşır. Böyle bir tutumun yanlışlığı ve ilâhî takdire rıza göstermeme anlamı taşıdığı ise açıktır.

Bu yanlışlığa düşülmemesi için Kur'an'ın yaptığı uyarılardan biri şöyledir:

“Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı

iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara 2/216)

Kaldı ki böyle bir durumda kişinin kendisini şartlandırıp gücü ve iradesi dışındaki bir sonucun meydana gelmesini isteme uğruna hayatını karartması yerine, sahip olduğu nimet ve imkânları başkalarıyla paylaşmaya çalışması, meselâ kimsesiz çocuklarla ilgilenmenin mutluluğunu yaşamayı ve bunun ecrini Allah'tan beklemesi daha akılcı, hem dünya hem âhiret saadeti için daha elverişli bir yoldur.

Daha geniş bilgi için Sitemizin “Kurul Kararları ve Mütalaaları” başlığını tıklayarak “Tüp Bebek” ve “Günümüz Tıp Dünyasında Tartışılan Tüp Bebek ve Kök Hücre Gibi Yeni Uygulamaların İslam Dini Açısından Değerlendirilmesi” bölümlerine bakabilirsiniz.”

Sınırsız Tasarruf Yetkisi mi?

Yardımcı üreme tekniklerinde kaydedilen ilerlemeler hasta olan ebeveyni tedavi etmekten öte, tedavi edilemeyecek ebeveyni başka bir alternatif sunabilme ve bireyin başka yollardan anne-baba olma duygusunu tatmin etmeye çalışmaya yöneliktir. Bu bağlamda, insan gametlerinin deneysel amaçlarla kullanılması, insan embriyosuna ruhsuz bir obje gibi davranılması da ahlâken kabul edilebilir gibi değildir. Bu teknikler insana saygıyı tehdit edecek ve insan onurunu zedeleyecektir. Çünkü embriyo genetik olarak bireyselleşmiştir ve embriyoya herhangi bir deney materyali gibi davranmak ahlâken kabul edilemez. İnsan gametleri deneysel amaçlarla kullanılmakta ve bu doğrultuda birçok embriyo maddeden farksız olarak fütursuzca tahrip edilmekte, insana ve insani değerlere saygı ortadan kaldırılmaktadır.

Korunmasız durumda olan ve onay verme yeterliliği olmayan bir mahlûkun hayatını derinden etkileyecek özelliklerinde, bir başkasının bu derece geniş takdir yetkisi kullanabiliyor olması; tıp etiği ilkelerinden olan insan yaşamına saygı ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Hukukî olarak da malikin mülkiyeti üye-

rindeki sınırsız tasarruf yetkisini hatırlatır nitelikte olduğundan insan onuruna yakışır olmaktan uzaktır. Bu tekniklerle anne, çocuğu üzerinde âdeta sınırsız olan mülkiyet hakkına kavuşmuştur. Oysaki burada bir mülk-mülkiyet-malik münasebeti bulunmamaktadır. Yardımcı üreme teknikleri, insan olmanın değerini, hakkını savunabilme ve kendini koruyabilme gücüne indirgemıştır ki bu anlayış; etik manada olsun hukukî manada olsun kabul edilebilir bir insan hakları tasavvurunun mahsulü olamaz. Yardımcı üreme teknikleri hukuk felsefesini ve ahlâkın temel ilkelerini yok eder gibi davranmaktadır.

Sebepler olduğu onca olumsuzluk düşünüldüğünde tıp bilimi açısından bir başarı olmaktan öteye gidemeyen yardımcı üreme teknikleri gereğince yapılan sonu gelmez deneylerin de ahlâkî bir dayanağı yoktur. Yardımcı üreme tekniklerinin yasal olarak uygulandığı ülkelerde yapılan deneylerin sağlıksızlığı anne babayı olumsuz etkilediği gibi, genetik hesaplamalarda yahut tahlillerde yapılan yanlışlıklar çocuğun özürsüz doğmasına sebep olabilmektedir. Bu ihtimal düşük sayılmayacak derecededir. Çocuğun maruz kaldığı genetik rahatsızlık karşısında ilgili kurum ve anne-baba çözüm bulmakta büyük sıkıntı çekmekte ve bu vakalar olaya özgü normlar uyarlanarak çözümlenmeye çalışılmaktadır.⁶⁹

Öjenik/Sapkınlık

Konunun bir boyutu da işlemin ticari bir yönü olmasıdır. Böylesine hassas, insan yaşamı, kutsallığı ve dokunulmazlığı ile alâkalı bir konunun ticarete dökülmüş olması, gametlerin adeta pazar malına dönüşmesi, para karşılığı satılması ve böyle bir sektörün oluşması nihayetinde bu pazarın günden güne genişliyor olması toplum yapısında, kısa ve uzun vadede ahlaki çöküntüleri de beraberinde getirecektir. Yardımcı üreme tekniklerinden faydalanan merkezlerde ticari kaygıların ağırlık kazanması; hassasiyetlerin göz ardı edilmesine, inanç, ahlâk gibi toplum düzenini sağlayan kurallardan bîhaber bir düzene neden olmaktadır.

⁶⁹ En bilineni Brittany Donovan Davası: Genetik faktörlerdeki isabetsizliklerden ötürü engelli doğuyor.

Sperm bağıışı ile ilgili akla gelen sorunlardan birisi kimlerin donör olacağıdır? Biyolojik ve genetik açıdan sağlıklı olanlar mı? Estetik ve sosyal statü açısından "iyi" durumda olanlar mı?" (Bu düşünceler ve beraberindeki tartışmalar "öjenik"⁷⁰ kavramını ve sapkınlığını çağrıştırmaktadır.) Biyolojik ve genetik açıdan sağlıklı donörler "kaç kez verici olabileceklerdir? Bir defadan fazla, verici konumunda olduğunda, bu aynı ana ya da babaya sahip çocukların sayısında artışa neden olacaktır. Bu ise bireylerin tanımadıkları birçok kardeşleri olmasına hatta ilerde bu kardeşlerin bilmeden evlenmelerine bile neden olabilecektir.

Donörlerin kimliği aileye ya da doğacak çocuğa açıklanmalı mıdır? Bu soruya verilecek her iki yanıtın da sakıncaları vardır. Açıklanmalıdır yanıtı, aile yapısında ve çocuğun ruhsal durumunda olumsuz etkiler yaratabilir. Açıklanmamalıdır yanıtı ise, ileriye yönelik birçok sorunu beraberinde getirebilir.⁷¹

Gamet bankaları bireylere istedikleri cinsiyetteki çocuğa sahip olma olanağını da sağlayabilir. Bunun sonucu olarak (özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde) kız/erkek çocuk oranı bozulabilir.

Peki, bağıışlardan yalnızca evli olanlar mı yararlanabileceklerdir? Yoksa bekâr bayanlar da istedikleri spermi alabilecekler midir? Bu durum toplumdaki aile yapısını etkilediği gibi doğacak çocuk açısından da nesep sorununu ve bireysel olumsuz psikolojik etkileri beraberinde getirmektedir.

⁷⁰ Bu kavram "doğuştan iyi oluş" ve "kalıtımsal soyluluk" gibi bir anlam yüküne sahiptir. Antik çağ düşünürlerinden Eflatun'da bile izlerini bulabileceğimiz bir kavram olan öjeni, bugünkü asıl kavranış biçimini Nazi ideologlarından sayılan Francis Galton'a borçludur. Onun, 19. yüzyıl sonlarında olgunlaştırdığı, kötü genlerin ayıklanmasıyla toplumun daha nitelikli bireylerden oluşturulabileceğine ilişkin tezi, 1930'lu yıllarda başkalarına esin kaynağı olacak ve daha da kötüsü yaşama geçirilmeye çalışılacaktı. Bu aşamada sorgulanması gereken, genetik alanın ana felsefesinde, "kötü" olan genleri ayırma yoluyla "iyi" olana ulaşma kaygısının, bir başka deyişle öjeni düşüncesinin potansiyel olarak bulunup bulunmadığıdır.

⁷¹ Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin-Ayten Çangır Kayı, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Getireceği Tıbbî Sorunlar*.

Cevabı Verilmemiş Sorular

Bugün yardımcı üreme tekniklerinin yasal olduğu ülkelerde saklanan gametlerin korunma koşullarına “yeterli” diyebilir miyiz? Bilindiği gibi IVF’de gamet alınırken birden fazla sayıda alınmakta ve birden fazla sayıda embriyo oluşturulmaktadır. Embriyolardan birisi anneye yerleştirildikten sonra ötekilerin “geleceği” ne olacaktır? Bazı batı ülkelerinde bu soruna çözüm bulunmuştur. Örneğin İngiltere’de yapay yöntemlerle üreme yollarını ele alan Warnock Raporu (1984) gibi kimi protokoller uyarınca gamet ya da embriyo 5 yıl dondurularak saklanmaktadır.⁷²

Burada ise hemen şu soru ile karşılaşmaktayız: Ana ya da babadan biri ya da her ikisi de bu süre içinde ölürse gametin veya embriyonun geleceğine kim karar verecektir? Öteki önemli sorulardan birisi de embriyonun, gamet alınan annenin dışındaki bir başka kadına verildiği durumda oluşmaktadır. “kiralık anne” ya da “taşıyıcı anne” olarak da bildiğimiz bu durum ise olaya bir üçüncü kişinin girmesine yol açmakta ve böylece yukarıda sayılan sorunlara bir başka boyut daha eklenmektedir. Kiralık annenin hakları nelerdir? Bebek sonunda kimin olacaktır? Bunlar gibi birçok sorun ile karşı karşıya gelinebilir. İnsanın “merak etmesi” ve bu doğal güdünün bilimin gelişmesindeki rolü yadsınamaz. Fakat IVF’de “merak sınırlarının zorlanması” nereye kadar olacaktır?⁷³

Yardımcı üreme teknikleri toplumu âdeta kısır bir döngüye mahkûm ediyor. Çocuk açısından “gerçek anne babanın hangisi kabul edileceği” sorusunun cevapsız kalmış olması geleneksel çekirdek aile kavramının dışında yeni tanımlamalara gidilmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu tür ailelerde yetişen çocukların toplumsal kabul yönünden sorun yaşayabilecekleri öngörülmektedir. Buna ek olarak bazı ülkelerde yasal kabul edilen homoseksüel evliliklerde, bu yöntemle çocuk sahibi olduğunda, geleneksel çekirdek aile kavramının yerle bir edildiği ortadadır. Örneğin Warnock

Raporu (1984, Dame Mary Warnock Report), su ifadeyle sonuçlanır: “Çocuğun çıkarları sevecen, istikrarlı, heteroseksüel bir aile ortamında yetişmeyi gerektirir; bunun dışında koşulları bilerek zorlamak ahlâka uygun değildir.”⁷⁴

Taşıyıcı Anne Yönünden

Meselenin bir başka yönü de yardımcı üreme teknikleri ile dünyaya gelmiş çocukların kişisel durumuyla ilgili Yapay döllenme yöntemleri kullanılarak dünyaya getirilen çocuklarla ilgili bu gerçek öğrenildiğinde, çocukların toplumsal yönden damgalanmaları ya da ayrımcılığa uğramaları, toplumumuzun yapısı düşünüldüğünde imkânsız görünmüyor. Özellikle taşıyıcı annelikle dünyaya gelmiş olanların biyolojik anne farklılığı nedeniyle daha sancılı bir süreç yaşayabilecekleri ihtimal dâhilindedir. Aynı şekilde taşıyıcı anneler de toplumda anormal ve problemliler olarak damgalanabilecektir.

Çocuk Psikolojisi Yönünden

Sperm bağıışı aracılığıyla dünyaya gelen çocukların psikolojik durumunun ne olacağı konusunda Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Sosyolog Prof. Dr. Sayın Tayfun Amman, Uzman Psikiyatrist Sayın Orhan Gümüşel ve Psikiyatrist Prof. Dr. Sayın Kemal Arıkan ile yaptığımız röportajlarda yapılan değerlendirmeleri şöyle özetleyebiliriz:

- Kadının anne olma hakkıyla çocuğun menfaatleri çatışmaktadır.
- Toplumun bu durumu nasıl karşılayacağı anne ve çocuk için büyük önem arz etmektedir. Kadının, içinde bulunduğu toplumun niteliklerini önemsememesi ya da kendini toplumla uyumuyor görmesi gibi bir tercih kabul edilemez. Nitekim sperm bağıışından çocuk sahibi olmak toplumumuzun genel kabulünün dışında bir davranıştır. Bizim kültürümüz geleneksel aile değerlerini koruyan bir kültürdür. Bu ma-

⁷² Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin-Ayten Çangır Kayı, a.g.m.

⁷³ Tüp bebek uygulaması (in vitro fertilization – IVF mit embriyotransfer – ET)

⁷⁴ Yeşim Işıl Ülman, *Yaşamın Başlangıcı ile İlgili Tıp Etiği Sorunları*, 40. Yılda 40 Kitap Serisi, Üni. Yay., no. 4711, Fakülte Yay. No: 00249, 2007:371-380.

nada, toplumsal reaksiyonlar reddedilemez, küçümsenemez.

- Çocuğun babalı büyüme hakkı bu konuda ciddi şekilde ihlal edilmektedir. Bu durum babanın ölümü, boşanma gibi durumlardan farklıdır. Çünkü annenin bu hak üzerinde inisiyatif kullanımı söz konusudur.
- Kişi; cinsel kimlik, toplumsal kimlik, akademik kimlik, mesleki kimlik vs. gelişimi ile ortaya çıkar. Yetişkinliğe ulaşana kadarki süreçte bütün bu kimlik gelişimlerinin basamak basamak yapılması, değişmesi, yeniden yorumlanması gibi durumlar vardır. Çocukta baba figürü onun cinsel kimlik gelişimi bakımından önem arz etmektedir. Sperm bağışi aracılığıyla dünyaya gelen çocuklardan kimisi de babasız büyümeye mahkûm edilmektedirler.
- Ebeveyn kaybı belli bir sebebe dayanıyorsa (ölüm, terk, boşanma) bunun izahı ve çocuğun durumu anlamlandırması, annesinin tercihiyle babasız kalmasını anlamasından hayli farklıdır. Ölüm, terk, boşanma gibi sebeplerde bir ebeveyn vardır ve kaybedilmiştir. Sperm bağışi aracılığıyla doğan ve babasız büyütülen çocuklarda ise “baba” tasavvuru çarpık bir temel üzerine kuruludur ve çocuğun “baba merakı”nı gidermek hayli güçtür.
- Tek ebeveynle büyütülen çocukların diğerleri ile uyumu her zaman standart çift ebeveynle büyütülenlere göre daha farklıdır. Tek ebeveynle büyütülen çocuklar daha agresif, karşısına çıkan problemlere karşı savunucu olur. Kimi zaman bu savunmalar içe dönüktür; kendini kapatır, asosyalizasyon gelişir. Onunla beraber çok farklı psikiyatrik durumlar gelişebilir; depresyon, uyum bozuklukları, anksiyete bozukluğu bunlardan bazılarıdır. Yetişkinliğinde de davranış ve kişilik bozukluğu yaşamaya diğer çocuklardan daha yatkın vaziyettedir. Bazen de dışı yönelik savunmalar olabilir; yıkıcı davranır, kural tanımaz, suça ve madde bağımlılığına daha eğilimlidir.
- Çocuğun böyle bir şekilde dünyaya geldiğini öğrendikten sonra yeni bir babanın hayatına girmesi veya çocuğun hiçbir şekilde durumu bilmeyip, doğumundan iti-

baren babasını başka bir adam zannetmesi ve sonradan biyolojik babanın ortaya çıkması durumları söz konusu olabilir. Çocuğun bundan olumlu etkilenmesi de buna duyarsız davranması da beklenemez. Her şekilde olumsuz etkilenecektir fakat buna cevap bireyseldir. Bu tepki annenin çocuğu nasıl hazırladığı, toplumun çocuğa nasıl bir yaklaşım gösterdiği ile bağlantılıdır. Neticede negatif bir cevap olur.

- Üremeye yardımcı teknikler batı kökenli tekniklerdir. Dolayısıyla içinde doğdukları toplumun niteliklerine uygundur. Bu konuda sağlam bir toplumbilim araştırması yapılmalıdır. Mukayeseli hukuk ve biyoetik veriler dikkate alınarak düşünülmelidir ve avantajlar dezavantajlar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Alper Mumcu, *Yumurta Bağışi*, 2005, <http://www.mumcu.com/html/article.php?sid=366>
- Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin-Ayten Çangır Kayı, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Getireceği Tıbbî Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ABD, Göğüs Cerrahisi ABD, Ankara 1993 tipetigi.turkiyeklinikleri.com/download_pdf.php?id=44565
- Berna Arda-Serap Şahinoğlu Pelin, *Tıbbî Etik Tanımı, İçeriği, Yöntemi ve Başlıca Konuları*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/36/859/10903.pdf>
- Çağrı Kalaça, *Üremeye Yardımcı Teknolojiler ve Tip Etiği*, http://tipetigi.turkiyeklinikleri.com/abstract-tr_44440.html
- Hüseyin Hatemi, *Aile Hukuku 1 (Evlilik Hukuku)*, Vedat Kitapçılık, 2005.
- İsmail Aytaç, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Nesep Hukuku Açısından İncelemesi* www.yayin-adalet.gov.tr/11.../ISMAIL%20AYTAÇ.htm; *Soybağı: Kurulması, Genel Olarak Sonuçları, Özellikle Evlilik Dışında Doğan Çocukların Mirasçılığı*, web.deu.edu.tr/hukuk/akademik/cv/BESIRACABEY.htm
- Nagehan Kırkbeşoğlu, *Soybağı alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2006.
- Nermin Ersoy, *Yapay Döllenmenin Etik Konuları*, tipetigi.turkiyeklinikleri.com/download_pdf.php?id=44441

- Ramazan Mercan, **Kısırlık ve Yardımcı Üreme Teknikleri**, 2005, (<http://www.jineart.com/modules.php?name=News&file=article&sid=20>)
- Ramazan Mercan, **Azospermi**, 2007, <http://www.jineart.com/modules.php?name=News&file=article&sid=56>
- Rona Serozan, **Çocuk Hukuku**, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005.
- Selman Laçın, **Yumurta ve Sperm Bağışı**, http://www.selmanlacin.com/yumurta_ve_sperm_bagisi.asp
- Sinan Yılmaz, **Dünyadaki Uygulama ve Mevzuatımız Açısından Kiralık Rahim**, "Surrogate Motherhood, 2002. www.istanbul.edu.tr/hukuk/belgeler/2005bib.pdf
- Şamil Demir, **Sperm ve Yumurta Bankalarıyla Gelen Neseap Sorunları**.
- Şükran Şıpka, **Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukuki Sorunlar**, www.sozcu.net/hukuk/40336-tasiyici-annelik-ve-getirdigi-hukuki-sorunlar.html
- Turgut Akıntürk, **Alle Hukuku**, Başalan Patent Huk. Yay., Ankara 2006.
- Volkan Erkan, **Kök Hücre Çalışmaları ve Etik**, 2006, http://www.felsefeekibi.com/dergi5/s5_y21.html
- Yeşim Işıl Ülman, **Yaşamın Başlangıcı ile İlgili Tıp Etiği Sorunları**, <http://www.biyoeetik.org.tr/makaleler/Diger/Yasamin%20basi%20ve%20tibbi%20etik%20YIULman.pdf>
- <http://www.saglik.im/suni-dolleme-artifisyelinseminasyon/>
- <http://www.ivf-infertility.com/insemination/index.php>
- http://www.yumurtaspermibagisi.com/lang_tr/general/default.asp
- <http://www.amerikanhastanesi.com.tr/TR/Bolumler/Detail.aspx?BID=51&SBID=101>
- <http://www.tupbebek.com/public/haber.aspx?id=248>
- <http://www.jineart.com/modules.php?name=News&file=article&sid=37>
- [http://www.saglikbilgisi.com/makale/T%C3%BCp+Bebek+\(Yard%C4%B1mc%C4%B1+%C3%9-Creme+Teknikleri\)](http://www.saglikbilgisi.com/makale/T%C3%BCp+Bebek+(Yard%C4%B1mc%C4%B1+%C3%9-Creme+Teknikleri))